

İLMÎ ARAŞTIRMALARDA DİPNOT GÖSTERİMİ ÜZERİNE
(Ayet-Hadis Örneği)

Cemal AĞIRMAN*

Özet

Hangi kesime hitap ederse etsin, ilmî araştırmalar neticesinde ortaya konan mahsüllerde dipnot gösterimi son derece önemli ve ciddidir. Bu ciddiyet hem verilen bilgilere güveni artırır hem araştırmanın ciddiyetini ortaya koyar. Dolayısıyla araştırmacıların bu ciddiyeti dipnot gösterme usulünde de göstermeleri son derece önemlidir. Ancak bunu yaparken ilmî kriterlere bağlı kalmakla beraber okuyucuların da gözardı edilmemesi gerekir. Esas amaç, verilen bilgi referansına ulaşmada kolaylaştırıcı, zaman kazandırıcı ve gerçekçilik olmalıdır. Bu makalede ilmî araştırmalarda verilen bilginin referansına ulaşmada bir takım kolaylaştırıcı noktalara dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İlim, araştırma, dipnot, göstermek, çalışma.*

Abstract

Footnote projection in scientific studies is very important and serious matter whichever scientific field is involved. This approach increases the reliability of the data given as well as exposing how serious the article is. Therefore, it is a necessity to display the seriousness of the method involving footnote projection. However, readers themselves should be taken into account together with following scientific criteria while preparing footnote projections. The main aim of the reference given should be realistic, facilitating and practical. In this article it has been attracted attention to the making easy points as looking for the reference of knowledge.

Key Words: *Science, research, footnote, point out, study.*

Giriş:

Dipnot gösterimi, bilimsel araştırmalar sonucunda ortaya konan ilmî mahsüller için vazgeçilmez bir yöntem olduğu herkesin malumudur. Dipnot gösteriminde kişisel tercihler ve branş farklılıklarının tabii sonucu olarak şekil ve metot birliğinin olmayışı kaçınılmazdır. Ancak bu farklılıkların, referansı verilen bilginin kaynağında görülmesi için en kolay metot ve yolun gösterilmesine mani olmaması gerekir. Bu konuda belki bazen zaman tasarrufu bazen de özel bir takım tercihler nedeniyle okuyucu kitlesinin yeterince dikkate alındığını söylemek mümkün gözüküyor. Bu alanda karşılaşılan bir takım güçlüklerin kolaylaştırılması için biraz daha fedakarlık göstermek kaynak bilincinin gelişmesi ve bilginin paylaşılması açısından daha yararlı olacağı muhakkaktır. Bu yazıyı kaleme almamızın amacı, okuyucu açısından

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: cemalagirman@hotmail.com, agirman@cumhuriyet.edu.tr

kolaylaştırıcı bazı noktalara dikkat çekmek, halkın kaynak bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktır. Halkımız metot bilgisine sahip olmadığı için bazen verilen referanstan hareketle bilgiyi kaynağında görme ve doğruluğunu test etme imkanına sahip olamamaktadır.

A. Tanım

“Dipnot”, yapılan ilmî çalışmalarda bir fikri ortaya koyarken, bir tezi savunur veya bir meseleyi tahlil ederken bir bilginin ya olduğu gibi veya yorumlayarak dolaylı aktarımında yararlanılan kaynakların referansını metnin alt kısmında vermek, daha özlü bir ifade ile bilginin kaynaklarını göstermektir. Ayrıca dipnot, ikinci derecede önem arzeden bilgilerin aktarıldığı ve gerekli bazı açıklamaların yapıldığı yer olarak da ifade edilebilir.

B. Amaç

İlmî bir kural ve gelenek olarak dipnot gösteriminin amacı; nakledilen bilgiyi ilk sahibine isnat etmek, bilginin güvenilirliğini ortaya koymak, tıpkı alıntılarının yerlerini göstermek, daha detaylı bilgi edinmek isteyenlere mevcut bazı bilgi kaynaklarına müracaat etme imkânı sağlamak, metni daha iyi anlaşılır hale getirmek için gerektiğinde bazı açıklamalarda bulunmak ve netice itibarı ile dipnotta verilecek bilgi vasıtasıyla en kısa yoldan bilginin asıl ve ilk kaynağına yahut da iktibas edildiği kaynağa ulaşma imkânı sağlamaktır.

Çeşitli nedenlerle bilgiye ulaşmada daha kolay olan yöntemlerin zaman zaman ihmal edildiği görülebilmektedir. Bu konuda bilim adamları arasında bir yöntem birliği olmadığı gibi esasen böyle bir zorunluluk da yoktur. Ancak okuyucuya kolaylık sağlamak açısından bazı ortak noktalarda birleşmek yararlı olacaktır.

C. Metot

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, dipnot gösteriminde takip edilecek metot veya metotlar, kaynakların özelliklerine göre farklıdır. Bunlardan biri genel, diğeri ise kaynağın içeriği ve ait olduğu alanla ilgili olmak üzere, özeldir.

1. Genel Hususlar

a. Genellikle bazı dipnot gösterimlerinde bir bilginin referansı verilirken, ilk geçtiği yerde kaynağın bütün bibliyografik bilgileri verilmektedir.

Örnek: Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, Beyrut 1989, I, 78.

Böyle bir uygulama çalışmanın türüne göre elzem veya gereksizdir. Kitap türü çalışmalarda olduğu gibi, eğer eserin sonunda bibliyografya listesi verilecekse iktibasın yapıldığı ilk yerde bibliyografik bilgilerin tam olarak verilmesi elzem değildir, hepten faydasız da değildir. Böyle bir uygulamanın en büyük faydası yazaradır. Bibliyografyanın hazırlanışı kolay ve pratik olur.

Ancak bir eserin farklı baskılarından iktibaslar yapılmışsa bu durumda kullanılan baskının özellikle baskı tarihi ve yeri, aynı sayfada yer alan birden çok gösterimler dışında, her referans gösteriminde verilmelidir. Çünkü hangi bilginin hangi baskıdan alındığı belirtilmelidir. Aksi halde cilt ve sayfa numaraları birbirini tutmuyorsa karışıklığa sebep olur. Tek baskılı eserler kullanıldığında böyle bir karışıklık söz

konusu olmadığı için baskının tayinine gerek yoktur. Bibliyografik bilgiler kaynağa müracaat için gereklidir ve bu bilgi de zaten bibliyografya kısmında mevcuttur.

Bibliyografyanın hazırlanışındaki pratiklik gibi bir kolaylığı gözetmeyen kimseler yukarıda sözü edilen uygulama yerine, -ilk geçtiği yer dahi olsa- yazar ve esere en kısa bir şekilde atıfta bulunmak, birden çok cildi varsa, cilt ve sayfa numarasını; tek ciltli ise sadece sayfa numarasını vermekle yetinebilir. Daha açık bir ifade ile yazarın sadece soyadı veya kendisiyle en iyi tanındığı adını, künye veya lakabını vs. vermek; yine en kısa bir şekilde, bir veya iki kelime ile eserin adını hatırlatacak bir kısaltmaya yer vermek yeterli olacaktır; (Örnek: İbn Hacer, Feth, II, 215; Kettâni, Risâle¹, s. 45) gibi.

Sayfa kısaltması verilmeden doğrudan sayfa numarasının yazılması (Örnek: Kettâni, Risâle, 25), diğer bazı rakamları çağrıştırmaya ihtimali bulunduğu için (Meselâ bab numarası veya paragraf numarası gibi. Örnek: İbn Mâce, Mukadime 5; İbn İshâk, Sira, 34 [Konya 1981]) uygun bir yöntem değildir. Birinci örnekteki rakam bab numarasını, ikinci örnekteki rakam paragraf numarasını gösteriyor. Sayfa numarasının başında (s.) kısaltması konmazsa böyle bir karışıklık muhtemeldir; yapılan uygulama önsözde vs. belirtilecek olsa bile çoğu kez okuyucu buna dikkat etmemkte, genel teamüllere göre hareket etmektedir. Ancak çok belirgin olan durumlarda yapılmasında bir sakınca olmayabilir.

Sayfa gösteriminde zaman zaman, Batıdaki uygulamalardan esinlenerek tek sayfaya tek (s.) kısaltması, birden çok sayfaların referansında da çift (ss.) kısaltmalarına rastlamaktayız. Bizce pratikte bir faydası olmayan böyle bir uygulamaya gerek yoktur.

Birden fazla ciltli eserlerde cilt numarası Roma rakamı ile sayfa numarası ikinci sırada Arap rakamıyla (... , II, 22.) verilmesi yeterlidir. İlk ve Roma rakamı, cildi; diğer rakam sayfa numarasını göstermektedir; böyle bir referans gösteriminde cilt ve sayfa kısaltmalarının (c. ve s.'nin) yazılması (Örnek: İbn Hacer, Feth, c. II, s. 215) gereksizdir.

Bazı tebliğ ve makalelerde görüldüğü gibi eğer çalışmanın sonunda bibliyografya listesi verilmeyecekse o zaman iktibasın ilk geçtiği yerde kullanılan eserin bütün kimlik bilgileri verilmelidir.

b. Bazı uygulamalarda yukarıda temas edildiği şekilde, ilk gösterim tam verildikten sonra, iki veya daha çok gösterimler için sadece yazarın en kısa adı verilerek esere *age.* kısaltması ile temas edilmekte ve işlem, araştırmanın sonuna kadar bu şekilde devam ettirilmektedir. Müellifin tek eseri kullanılması durumunda doğru olmakla beraber okuyucu açısından uygun bir uygulama değildir. Okuyucu dipnota gerek duyduğunda bakar. Dolayısıyla dipnota bakıp da *age.* kısaltması ile karşılaştığında, söz konusu eserin aynı sayfada ne olduğunu görmesi gerekir; onu göremediği takdirde ya geriye dönüp ilk geçtiği yeri bulmaya çalışacak veya eseri

¹ Kaldırıldığı takdirde anlam bozukluğuna sebep olmayacak *elif-lâm* (el-)'ların (el-Bühârî, Buhârî; er-Risâle, Risâle gibi) da kaldırılması daha uygundur.

okurken bir elini veya bir kağıt parçasını bibliyografya kısmında tutup kastedilen eserin ne olduğuna bakması gerekecektir. Bu da okuyucunun konsantrasyonuna ve mevzu bütünlüğünü zihninde tutmasına manidir; dolayısıyla eserden istifadeyi azaltmaktadır. Ayrıca bilginin okuyucu üzerindeki etkisi, kaynağın niteliğine göre olduğu için, okuyucu referansı yerinde görmelidir. Bizim uygun gördüğümüz uygulama ise, esere *age*. şeklinde işaret edilecekse, o eserin aynı sayfada birden çok geçmesi durumunda ve ilk gösterimde ise yazar adı ile birlikte esere de kısa bir şekilde işaret edilmeli, ikinci ve daha çok geçişte *age*. şeklinde temas edilmeli, okuyucu diğer sayfalarda araştırmaya girmemelidir.

Aynı sakıncalar nedeni ile bazı eserlerde dipnotların bölüm sonunda verilmesi de son derece sakıncalıdır. Okuyucu açısından da tam bir işkencedir. Referans olarak kullanılan eseri görmek isteyenler, konsantrasyonları sık sık kesilmesin diye bazen de üşengenlikten dolayı dönüp dipnot arama zahmetine katlanmıyor. Ayrıca, göz önünde olmadığı için dipnotlarda yapılan açıklamalar ihmale uğrayarak tamamen yararsız hale geliyor. Böylece eserden yararlanma oranı düşmüş oluyor. Buna daha çok yayıncıların dikkat etmesi gerekiyor. Yazarların da eserlerinin bu tür basımına izin vermemeleri gerekir.

c. Diğer bir uygulama, müellifle eseri özdeşleştirilip sadece müellifin kısa adı verilerek doğrudan sayfa ya da cilt ve sayfa numaralarının verilmesi şeklindedir (Meselâ; İbn Hacer, 15, veya II, 15 gibi). Burada İbn Hacer'in hangi eseri olduğu belli değildir. Söz konusu müellifin tek eseri olup onunla özdeşleşmişse ve anıldığında eseri de akla geliyorsa doğru kabul edilebilir. Ancak her okuyucu bunu bilemez. Müellifin birden fazla eseri bulunması halinde böyle bir referans gösteriminde yazarın onun hangi eserini kullandığı belli değildir. Bu durumda ya yazarın kullandığı eseri, ilk geçtiği yerde görüp ezberlemek yahut da okuyucunun bir elinin sürekli bibliyografyada olması gerekecektir.

Söz konusu özdeşleştirme, şayet müellif anıldığında bahis konusu eseri akla geliyor ve böyle bir teamül de yaygınlık kazanmışsa bunda bir sakınca yoktur. Kütüb-i sitte müelliflerinde olduğu gibi... Örneğin hadis dipnot gösterimlerinde Buhârî denildiğinde adıyla beraber meşhur hadis eseri *Sahih* de akla gelir. Ve bu uygulama da artık yerleşmiştir. Fakat *Sahih* dışında bir bilgi referansı söz konusu olacaksa o zaman eserin adı mutlaka verilmelidir; zira Buhârî'nin eserleri sadece *Sahih*'den ibaret değildir.

2. Özel Hususlar

Burada kolaylaştırıcı bazı uygulama biçimlerine yer vermek istiyoruz. Herkesin benimsediği kendine özgü bir metodu olabilir. Bu doğaldır. Dipnot gösteriminde amaç hasıl olduktan sonra tali durumlar o kadar önemli değildir. Amaç okuyucuyu en kolay ve en kısa yoldan bilginin kaynağına ulaştırmaktır.

a. Sözlükler

Sözlükler farklı sistemlerde telif edilmişlerdir. Onlardan en kısa yoldan yararlanabilmek için kullanılacak sözlüğün sistemini bilmek gerekir. Örneğin kelimenin ilk harflerine göre alfabetik sistemle telif edilen Arapça lügatlar olduğu

gibi kelimenin son harfini esas alarak alfabetik tarzda telif edilenler de vardır. Bu sistemi bilmeden lügatlardan yararlanmak zor olduğu gibi, okuyucunun, verilen bilgiyi yerinde görmesi de zorlaşmaktadır.

Sözlük bilgilerinin dipnot gösteriminde, ilk harfe göre alfabetik olarak telif edilmiş olanlar fazla problem teşkil etmemektedir. Çünkü alfabetik sisteme sahip lügatlarda bilgiye ulaşmak zor değildir. Bu tür sözlükler için referans cilt ve sayfa numarasına göre verilir. Bunlar daha çok muahhar ve Arapça dışındaki sözlüklerdir.

Son harfe göre kaleme alınan sözlüklerde bilgiye ulaşmak genelde zor olmaktadır. Bu tür lügatlar için referans ya cilt ve sayfa numarasına göre verilmekte, ya da "md" şeklinde ilgili kelimeye veya kavrama atıfta bulunularak (Örnek: İbn Manzûr, Lisân, "İlm" md.), cilt ve sayfa numarası verilmemekte, bazen her ikisi de yer verilmektedir. Okuyucular açısından ele alındığında eğer sözlüğün sistemi bilinmiyorsa "md" şeklindeki referansla bilgiye ulaşmak zordur. Bilgiye ulaşıldığında ise madde bir çok sayfa içeriyorsa, sayfa sayfa aramak okuyucuya kalmaktadır. Dolayısıyla sözlüklerde cilt ve sayfa numarasını göstererek atıfta bulunulması daha kolay gözükmektedir. Referansı "md" şeklinde vermenin avantajı şudur: Kullanılan lügatın hangi baskısı olursa olsun, sistemi bilenler için bilgiye ulaşmak kolaydır; bu sistemde cilt ve sayfa numarasına göre verilecek referans için bilgiye herkes ulaşabilir, fakat kullanılan baskıya başvurmak zorunluluğu vardır. Bu da her bilgi için söz konusu olan bir gereksinimdir. Fakat madde ismi ile beraber cilt ve sayfa numarasının da verilmesi her iki duruma imkan sunması açısından daha uygundur, denebilir.

b. Ayetler

Âyetlerin gösteriminde herkes kendine göre bir metot tercih edebilir. Âyetler son derece açık olduğu için herhangi bir karışıklık da söz konusu olmaz. Ancak bir âyete bazı metotlarla daha kolay ve az zamanda ulaşmak da mümkündür.

ba. Metot Olarak

Ayetlerin referans gösteriminde iki metot uygulanabilir: Birincisi; âyetin referansını, hemen âyetten sonra metnin içerisinde vermek; ikincisi ise, metnin altında dipnot kısmında vermek.

Âyet referansını metnin arasında vermek normal bir uygulama olmakla beraber, okuyucunun dikkatini dağıtması açısından uygun görülmez. Zira yapılan iktibasın âyet olduğu zaten bellidir. Hangi âyet olduğunu öğrenmek için de dipnota bakmak yeterlidir. Böyle bir uygulama ister istemez göze çarpan rakamların zihne takılmasını önleyecektir. Çalışmanın türü ne olursa olsun, akıcılığın ve cümleler arası bütünlüğün zihinsel yönden korunması için, âyetler dahi olsa, referanslarının dipnotta verilmesi daha uygundur. Ancak kitaplaştırılmamış tebliğler, sunma esnasında bu uygulamanın dışında tutulabilir.

bb. Şekil Olarak

Referans gösterimini şekil olarak iki açıdan ele almak mümkündür.

bb1 . Birincisi; K'harfinden sonra roma rakamı veya kullanmakta olduğumuz sayı rakamı ile sûre numarası, arada kesme işareti veya iki nokta üst üste koyduktan sonra âyet numarası şeklinde olabilir [Örnek: (K.VI/18, K.VI:18, K.6/18, K.6:18)]. Bu uygulama daha çok bilim adamlarına yönelik olup herkesi ilgilendirmeyen yazılar için normaldir. Çünkü okuyucu rakamların ne anlam ifade ettiğini bilmesi gerekir. K, Kur'an-ı Kerim'i ifade eder; birinci rakamlar sûre numarasını, daha sonraki rakamlar da âyet numaralarını gösterir. Sûre adını vermeden numara ile sûreye ulaşmak adından hareketle ulaşmaktan daha kolay ve pratiktir. Ancak bu sistem halka hitap eden bir sistem değildir. Eğer bu tür gösterim metnin içinde yapılacaksa elbette parantez kullanılmalıdır. Aksi halde gerekmez.

bb2 . Diğer bir şekil ise; sûre adı, hemen parantez içinde numarası, daha sonra âyet numarası verilebilir (el-Bakara (2), 48). Sûre numarası, kesme işareti ile ayrılacak şekilde adının baş tarafında (2/el-Bakara, 48) veya bölme işaretiyle ayrılacak şekilde âyet numarasından önce (el-Bakara, 2/48) de olabilir. Sûre numarasını bölmesiz başa alıp sûre adından sonra iki nokta üst üste ve sonra da âyet numarası (2 el-Bakara: 48) şeklinde de olabilir. Sûre numarasının verilmesi kaynağa daha kolay ve az zamanda ulaşmak açısından son derece önemlidir. Sûre adlarında elif-lamlar korunabilir de korunmaya bilir de.

c. Hadisler

Hadislerin dipnot gösteriminde biri kaynak referansında, diğeri ise şekil ya da yöntem uygulamasında, olması gerekenin dışında bazı uygulamalarla karşılaşmak söz konusu olabilmektedir. Bu da bazen dikkatsizlikten bazen de metotsuzluktan kaynaklanabilir.

ca. Uygun olmayan uygulamalardan biri hadislerin birinci el kaynak eserler yerine ikinci el kaynak eserlerden gösterilmesidir. Mesela bir Buhârî hadisinin *Camîu's-sağîr*'dan gösterilmesi gibi. Bu her ne kadar okuyucuyu bir kaynağa müracaat ettiriyor ise de ulaşılması mümkün olan kaynaklar için en azından usûlen doğru değildir. Böyle bir uygulama henüz basılmamış ya da pek kolay ulaşılamayan eserler için ancak normaldir. Ayrıca acaba bu hadis hangi temel hadis kaynaklarında yer almaktadır gibi bir istifhama da meydan vermemek gerekir.

cb. Hadislerin referans gösteriminde genelde iki farklı metot uygulanmaktadır. Biri kullanılan eserin cilt ve sayfa numarasını vererek yapılan uygulamadır. Böyle bir uygulamada, verilen bilgiye ulaşmak için kullanılan baskıya bağımlı kalma zorunluluğu vardır. Diğeri ise *Kütüb-i tis'a*'da yer alan kaynaklardaki hadislere Concordance (Konkordans) usûlü ile atıfta bulunmaktır. Her zaman, her yerde ve her baskı için geçerli olan bu usûlü artık benimsemek gerekir. Ancak bu yöntemi bilmeyen okuyucular için hadisi kaynağında görmek mümkün olmayabilir. Böyle bir durumda cilt ve sayfa numarasına göre kaynağına ulaşmak daha kolaydır. Halk için böyle bir dezavantaj bulunmakla beraber özellikle ilmî çalışmalarda artık Concordance metodu uygulanmalıdır. Halkımız, din görevlilerimiz ve öğrencilerimiz için söz konusu usûlü uygulamada *Buhârî*, *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî*, *Neseî*, *İbn Mâce* ve *Dârimî* için Kitap (bölüm) adı ve bab numarasının, *Müslim* ve *Muvatta* için Kitap adı

ve hadis numarasının, *Ahmed b. Hanbel* için de cilt ve sayfa numarasının kullanılmasını bilmek yeterli olacaktır².

Örnek:

- 1) Buhârî, İmân 5 = *Buhârî'* nin, *Sahih* adlı eserinin, *İmân* bölümünün 5. babı,
- 2) Müslim, İmân 8 = *Müslim'* in, *Sahih* adlı eserinin, *İmân* bölümünün 8. hadisi
- 3) Ebû Davûd, Edeb 3 = *Ebû Dâvud'* un, *Sunen* adlı eserinin *Edeb* bölümünün 3. babı
- 4) Tirmizî, Buyû' 4 = *Tirmizî'* nin *Sunen* adlı eserinin *Buyû'* bölümünün 4. babı
- 5) Nesâî, Eşribe 6 = *Nesâî'* nin *Sunen* adlı eserinin *Eşribe* bölümünün 6. babı
- 6) İbn Mâce, Ahkâm 2 = *İbn Mâce'* nin *Sunen* adlı eserinin *Ahkâm* bölümünün 2. babı
- 7) Muvattâ', Cenâiz 1 = *İmam Mâlik'* in *Muvatta'* adlı eserinin *Cenâiz* bölümünün 1. hadisi
- 8) Dârimî, Hudûd 1 = *Dârimî'* nin *Sunen* adlı eserinin *Hudûd* bölümünün 1. babı
- 9) Ahmed b. Hanbel, III, 57 = *Ahmed b. Hanbel'* in *Musned* adlı eserinin III. cildinin 57. sayfası, demektir.

Câmi ve *Sunen*lerin Kitap denen bölümlerinin numaraları vardır. Bu numaraların bölüm başlarına konularak verilmesi pratiklik açısından daha uygundur. Bu verdiğimiz şekil yeterli ve normal standart olmakla beraber okuyucuya daha fazla kolaylık sağlama fedekarlığında bulunmak isteyenler Kitap diye ifade edilen bölümlerin başlarına Concordance'a uygun numaralarını koyabilirler. Bu uygulama hem bilgi veya kaynağa ulaşmada kolaylık sağlayacak ve hem de zaman kazandıracaktır.

Örnek:

Buhârî, (2) İmân 5; Müslim, (1) İmân 8; Ebû Davûd, (40) Edeb 3; Tirmizî, (12) Buyû' 4; Nesâî, (51) Eşribe 6; İbn Mâce, (13) Ahkâm 2; Muvattâ', (16) Cenâiz 1; Dârimî, (13) Hudûd 1.

Bunun yanında ilâve olarak cilt ve sayfa numaraları da verilebilir. Bu ekstra bir uygulamadır. Böyle bir uygulama araştırmacının tercih ve fedekarlığına bağlıdır. Okuyucunun elinde bulunan veya ulaşabildiği eserin baskısı Concordance'a uygun olabilir de olmayabilir de. Yazar bu uygulama ile okuyucuya her hâl ü kârda kaynağa ulaşma imkânı vermiş olmaktadır.

Örnek:

Buhârî, (55) Vesâyâ 17 (II, 192).

Bu örnek, eldeki baskı Concordance'a uygunsa, Concordance metoduyla, uygun değilse ve baskısı tutuyorsa cilt ve sayfa numarası marifetiyle hadise ulaşma imkânı sağlayacaktır.

²Meselâ Buhârî'nin *Sahih'i* 97 ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüme Kitap adı verilir, Kitâbu'l-İmân gibi. Her kitap kendi arasında çeşitli babalara/alt başlıklara/konulara ayrılır. Her bir babın kendine özgü numarası vardır. Buhârî, İmân 4, denildiğinde söz konusu hadisin Buhârî'nin, Kütüb-i Sitte'nin birinci kaynağı olan *Sahih'inin* İmân Kitabının dördüncü babında yer almakta, demektir. Daha geniş bilgi ve uygulamalı örnekler için İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* adlı eserinin dördüncü bölümüne bakılabilir.

Elimizde Concordance'ın içerdiği herhangi bir hadis eseri bulunup da Concordance'a uygun bir baskı değilse veya söz konusu eserlerin elimizde bulunan şerhleri varsa bu eserleri Muhammed Fuad Abdülhakî'nin *Teysîru'l-menfa*'a adlı eserinin yardımıyla Concordance'a uyarlayabiliriz. Bu küçük uyarlama sonucunda hem aranan hadise ulaşımda, hem aranan hadisin şerhine bakmada çok pratik bir metot kazanılmış olacaktır.

Bu dokuz hadis koleksiyonu dışındaki eserlerden herhangi birinden bir hadis kullanılırsa, referansı cilt ve sayfa numarasına göre verilir; ancak hadisler müteselsil bir şekilde numaralanmışsa, hadisin numarası cilt ve sayfa numarasının yanına parantez içinde verilirse çok daha pratiklik kazandıracaktır.

Örnek:

İbn Huzeyme, Sahîh, I, 147 (Had. no: 291) veya sadece (no: 291)

Hadis numarasının verilmesi farklı baskıların kullanımına da fırsat vermiş olacaktır. Baskı tutuyorsa cilt ve sayfa numarasından, baskı tutmuyorsa hadis numarasından hareketle referansa ulaşma imkânı doğacaktır.

Her hangi bir dipnotta yer alan bir hadisi kaynağında görmek için veya aranan bir hadisi bulmak için artık CD'ler vardır. Bu imkânı bulabilenler, çok kısa zamanda ve daha pratik bir yolla, diğer bir ifade ile tek bir kelime ile bile hadise veya bir bilgiye ulaşabilirler. CD'lere yüklenen eserler, verilen baskı ve tarihleri bibliyografya kısmında gösterilmek kaydıyla dipnotta referans olarak kullanılabilirler.

d. Diğerleri

Tefsir, tarih, siyer vb. eserler için referanslar, cilt ve sayfa numarası olarak verilmeli; işlem, araştırmanın başından sonuna kadar mümkün olduğu kadar en kısa isim ve kısaltmalarla sürdürülmeli, diğer bilgiler bibliyografyada aranmalıdır. Ancak kolaylık açısından eser isimlerinin italik veya siyah puntolarla ya da altları çizili olarak verilmesinde yarar vardır. Bu husus bütün eserler için söz konusudur. Ancak gözü fazla rahatsız etmemesi ve sayfa bütünlüğünün korunması için boldsuz-italik olması tercih edilebilir. Bibliyografya kısmında katı olmamakla beraber transkripsiyon kullanmanın ve gereken bütün bibliyografik bilgileri orada vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Hangi kesime hitap ederse etsin, ilmî araştırmalar neticesinde ortaya konan mahsüllerde dipnot gösterimi son derece önemli ve ciddi bir iştir. Verilen bilgilere güveni artıracığı gibi araştırmanın ciddiyetini de ortaya koyacaktır. Araştırmacıların bu ciddiyeti dipnot gösterme usûlünde de göstermeleri son derece önemlidir. Ancak bunu yaparken ilmî kriterlere bağlı kalmakla beraber okuyucular da gözden uzak tutulmamalıdır. Esas amaç, verilen bilgi referansına ulaşmada kolaylaştırıcı, zaman kazandırıcı ve gerçeğe yakın olmalıdır.

www.cemalagirman.com